

ΠΕΤΡΟΥ ΚΟΛΑΚΙΔΟΥ

*Εντεταλμένου ύφηγητοῦ τῆς Λατινικῆς Φιλολογίας

ΚΟΡΝΗΛΙΟΣ ΤΑΚΙΤΟΣ

(Γενικά χαρακτηριστικά)

Τὴν ρωμαϊκὴν ἀντίληψιν τῆς ἱστορίας¹, ἥτις παρὰ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἑλληνικῆς ἱστορικῆς σκέψεως διετήρησεν αὐτοῦσιον τὸν ἀτομικὸν τῆς χαρακτῆρα, διακρίνουν τρία βασικά γνωρίσματα: πρῶτον, ἡ ἀναγωγὴ τοῦ μεγαλείου καὶ τῆς καταπτώσεως τῆς Ρώμης εἰς παράγοντας ἠθικούς· δεύτερον, αἱ ἐκκλητικῶς ἀπαισιόδοξοι προβλέψεις περὶ τῶν πεπωμένων τῆς Ρώμης· τρίτον, τὸ συναίσθημα εὐθύνης καὶ ἐνοχῆς, ὑπὸ τοῦ ὁποίου κατέχονται οἱ Ρωμαῖοι οἱ ἀσχοληθέντες μὲ τὴν ἱστορίαν τῆς πατρίδος των. Τυπικὸς ἐκπρόσωπος τῆς ἀντίληψεως ταύτης εἶναι ὁ Κορνήλιος Τάκιτος, ὅστις ὅμως ταυτοχρόνως εἶναι ὁ πλέον προσωπικὸς καὶ ὁ μεγαλοφυέστερος Ρωμαῖος ἱστορικός.

Τὸ ἱστορικὸν ἔργον τοῦ Τακίτου κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐξυπηρέτησε ποικίλους καὶ ἐνίοτε ἀντιθέτους πρὸς ἀλλήλους σκοποὺς. Οἱ Γερμανοὶ ἐθνικοσοσιαλισταί, χωρὶς νὰ λάβουν ὑπ' ὄψιν τὰς ἐπικρίσεις τοῦ Τακίτου κατὰ τῶν προγόνων των, ἐκράτησαν μόνον τὰ ἐγκώμια καὶ ἐχρησιμοποίησαν τὴν Germania² ὡς ἱστορικὴν βάσιν τῶν ἀνθρωπολογικῶν των θεωριῶν. Ἄλλ' ἐδῶ ἐπρόκειτο μόνον περὶ παρεκτροπῆς. Ἡ ἐπίδρασις τοῦ Τακίτου ὠφέλησε κυρίως τὴν ὑπόθεσιν τῆς ἐλευθερίας, ὥς ἦτο ἄλλως τε καὶ ἡ ἰδική του πρόθεσις. Ἡ ἐπίδρασις αὕτη ἐγένετο πλήρως αἰσθητὴ ἐν Γαλλίᾳ, ὅπου, κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ναπολέοντος, ὁ Τάκιτος ἐθεωρεῖτο ὡς ἐπικίνδυνος καὶ ἀνατρεπτικὸς συγγραφεύς.

Γνώρισμα μεγάλου ἱστορικοῦ ἔργου εἶναι ὅτι θάπτον ἢ βράδιον, ἐκτὸς τοῦ ὅτι λαμβάνομεν γνῶσιν τῶν γεγονότων, τὰ ὁποῖα περιγράφονται ἐν αὐτῷ, διαγινώσκομεν καὶ τὴν προσωπικότητα τοῦ συγγραφέως. Κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Τακίτου διαγινώσκομεν τὴν προσωπικότητά του ἀπὸ τῆς

1. Βλ. V. Pöschl, Die römische Auffassung der Geschichte, Gymnasium 63, 1956, σελ. 190-206.

2. Πρὸς τὸ περιφρονεῖν χωρίον τοῦ 33ου κεφαλαίου τῆς Germania *urgentibus imperii fatis*, ὅπερ ἐγένετο ἀντικείμενον πολλῶν συζητήσεων μεταξὺ τῶν φιλόλογων.

πρώτης σελίδος· εμφανίζεται εὐθύς ἀμέσως ὡς κατεχόμενος ὑπὸ ἀπηνoῦς καὶ ἀθεραπεύτου ἀεπλίσιας, τῆς ὁποίας ἔχει πλήρη ἐπίγνωση καὶ ἥτις κατατῆσθεδὸν παθολογική. Καὶ ὅμως οὐδέποτε τὴν ἐπιβάλλει ἢ ἐπιθυμεῖ νὰ τὴν ἐπιβάλλῃ εἰς τὸν ἀναγνώστην. Λέγει ὁ ἴδιος¹ ὅτι ἔργον τοῦ εἶναι νὰ ἀφηγηθῇ « τὰς ἀνοικτίρμονας προσταγὰς (τῶν τυράννων), τὰς ἀδιακόπους καταγγελίας, τὰς ἀπατηλὰς φιλίας, τὸν ἀφανισμόν παντὸς ἀθώου καὶ τὴν ἐπανάληψιν τῶν αὐτῶν αἰτίων θανάτου », παραπονούμενος ἐν ταῦτῳ διὰ « τὴν ἐκ τῆς μονοτονίας τοιοῦτου θέματος ἀπορρέουσαν προφανῶς ἀνίαν ». Ἄλλ' ὁ ἀναγνώστης δὲν αἰσθάνεται τὴν μονοτονίαν ταύτην· παρὰ τὰς περὶ τοῦ ἀντιθέτου διακηρύξεις τοῦ, ὁ Τάκιτος οὐδέποτε γίνεται θῦμα τοῦ θεμάτος τοῦ, ἔχει ἀρκετὴν πνευματικὴν δύναμιν πρὸς τοῦτο.

Ἡ πνευματικὴ τοῦ δύναμις δὲν εἶναι οἷα ἡ τοῦ Θουκυδίδου· δὲν εἶναι πολιτικὴ καὶ ἀσφαλῶς ὄχι στρατιωτικὴ. Εἶναι εἰς μέγαν βαθμὸν ψυχολογική. Ὑπενθυμίζει ἐν πολλοῖς τὸν Marcel Proust ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον, ἐπὶ παραδείγματι, ἀνασυνδέτει ὁ Τάκιτος τὴν ἐκπληκτικὴν ἱστορικὴν μορφήν τοῦ Τιβερίου. Ἐνῶ, κινούμενος διὰ μέσου τῶν δισταγμῶν καὶ τῶν ἀντιφάσεων τοῦ ἥρωός τοῦ, δίδει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι προσπαθεῖ νὰ λύσῃ τὸ μέγα αἵνιγμα τοῦ χαρακτήρος τοῦ, ἀποφεύγει ἐν τούτοις νὰ φθάσῃ εἰς μίαν λύσιν, διότι γνωρίζει καλῶς ὅτι ἐκεῖνο περὶ τοῦ ὁποίου πρόκειται εἶναι τὸ ἄλυτον αἵνιγμα τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος. Ὅταν γράφῃ περὶ πολιτικῶν γεγονότων, τὸ πραγματικόν τοῦ ἐνδιαφέρον δὲν ἀναφέρεται εἰς τὸ πολιτικόν, ἀλλὰ πολὺ περισσότερον εἰς τὸ πολιτιστικόν των νόημα, εἰς ὅ, τι δηλαδὴ μᾶς διδάσκουν περὶ τῶν ἡθῶν καὶ τῆς ἡθικῆς ἑνὸς λαοῦ.

Ἡ περὶ τῆς ἱστορίας ἀντίληψις τοῦ Τακίτου εἶναι ὁμολογουμένως προσωπικοῦ καὶ ἡθικοῦ χαρακτήρος. « Τοῦτο, λέγει², θεωρῶ ὡς τὴν ὑφίστην ἀποστολὴν τῆς ἱστοριογραφίας: νὰ μὴ ἀφίνη ὀδεμίαν ἀγαθὴν πράξιν ἀμνημόνευτον καὶ νὰ ἐπισημῇ κατὰ τῶν φαύλων λόγων καὶ πράξεων τὴν δύσκειαν παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις ». Τὰ ἡθικά του ἐνδιαφέροντα προβάλλονται διὰ μιᾶς ἡθικῆς εὐαισθησίας, ἥτις δὲν συμπύπτει πρὸς τὴν ἰδικήν μας καὶ τὴν ὁποίαν ἀπὸ πολλῶν ἀπόψεων δὲν δυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν. Συχνάκις ἐτονίσθη ὅτι διὰ τοὺς δούλους, τοὺς Χριστιανούς, τοὺς Ἑβραίους καὶ τοὺς βαρβάρους δὲν ἔτρεφε μεγάλην συμπάθειαν· ἡσθάνετο δὲ ποιάν τινα περιφρόνησιν διὰ τὸν στωϊκὸν ἀνθρωπισμὸν τοῦ Σενέκα. Ἐν τούτοις, ὡς λέγει ὁ ἴδιος, τὸ ἱστορικόν τοῦ ἐνδιαφέρον κατὰ τὸ ἥμισυ τοῦλάχιστον εἶναι ἐστραμμένον

1. Ann. IV, 33: « nos saeva iussa, continuas accusationes, fallaces amicitias, perniciem innocentium et easdem exitii causas coniungimus, obvia rerum similitudine et satietate ».

2. Ann. III, 65: « praecipuum munus annalium reor ne virtutes sileantur utque pravis dictis factisque posteritate et infamia metus sit ».

πρὸς τὴν ἀνακάλυψιν ἀγαθῶν πράξεων καὶ ἴσως οὐδὲν ὑπάρχει ἐν τῇ παγκοσμίῳ λογοτεχνίᾳ, τὸ ὁποῖον νὰ ἔχη μεγαλυτέραν δύναμιν αἰφνιδισμοῦ ἢ ἡ ἐμφάνις μᾶς ἀγαθῆς πράξεως εἰς τὰς σελίδας τῶν ἱστοριῶν του. Παριστᾷ τὴν διάρθρωσιν τῆς κοινωνίας ὡς τόσον χαλαράν, ὥστε μετὰ δυσκολίας δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὡς ἀξιόπιστον τὴν μνείαν εὐγενοῦς πράξεως ἢ ἔστω ἀπλῆς ἀνθρωπίνης σχέσεως. Καὶ ὅμως ὑπάρχουν ἀπλᾶι ἀνθρώπιναί σχέσεις εἰς τὰς ἱστορίας του — ἓνας στρατιώτης κλαίει, διότι ἐφόνευσε τὸν ἀδελφόν του κατὰ τὸν ἐμφύλιον πόλεμον, οἱ ἀριστοκράται ἀνοίγουν τὰς οἰκίας των, διὰ νὰ περιθάλψουν τὰς χιλιάδας τῶν πληγέντων, ὅταν κατέπεσε τὸ μέγα ἀμφιθέατρον. Δὲν λείπουν ἐπίσης καὶ αἱ εὐγενεῖς πράξεις. Ἡ πρόφη δούλη Ἐπίχαρις, ὅταν ἀνεκαλύφθη ἡ συνωμοσία τοῦ Πίσωνος κατὰ τοῦ Νέρωνος, ὑπέστη φοβερά βασανιστήρια καὶ ἀπέθανεν, χωρὶς νὰ ἐνοχοποιήσῃ κανένα, συγκαλύψασα ξένους καὶ ἀγνώστους. Αὐτὸ δὲ τὸ ὁποῖον καθιστᾷ τὴν συμπεριφορὰν τῆς ἀπελευθέρως ταύτης γυναικὸς ἔτι μᾶλλον ἀξιοσημείωτον καὶ αὐτόχρομα αἰνιγματώδη εἶναι ὅτι, ἀντιθέτως πρὸς αὐτήν, ἄνδρες ἐλεύθεροι, Ρωμαῖοι εὐγενεῖς καὶ μάλιστα συγκλητικοί, προτοῦ καὶ ὑποβληθοῦν εἰς βασανιστήρια, ἔσπευδον νὰ καταδώσουν καὶ τοὺς προσφιλεστάτους ἀκόμη συγγενεῖς των¹. Αἱ ἀπλᾶι ἀνθρώπιναι σχέσεις καὶ αἱ εὐγενεῖς πράξεις παρὰ τῷ Τακίτῳ λαμβάνουν χώραν ἐντὸς τοιαύτης ἀχρεϊότητος καὶ ἀνηθικότητος, ὥστε νὰ κυριεύωμεθα ὑπὸ ἰσχυρᾶς ἐκπλήξεως ἐνώπιον πάσης ἐκδηλώσεως τοῦ ἀγαθοῦ.

Τὰ ἠθικὰ καὶ ψυχολογικὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ Τακίτου ἀναπτύσσονται εἰς βάρος ἐκείνου, τὸ ὁποῖον θεωρεῖται σήμερον ὡς ἱστορικὸς τρόπος τοῦ σκέπτεσθαι. Κατὰ τὸν Γάλλον Boissier, εἶναι φυσικὸν νὰ διερωτηθῇ ὁ ἀναγινώσκων τὰς « Ἱστορίας » καὶ τὰ « Χρονικά » τοῦ Τακίτου πῶς ἦτο δυνατόν νὰ διατηρηθῇ ἡ Ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν ἐν μέσῳ ὅλων αὐτῶν τῶν συνεχῶν ἀτιμιῶν, σκευωριῶν, στάσεων, ταραχῶν. Ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν ἔχομεν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι, ὑπὸ τοιοῦτον ἀβάστακτον βάρος, τὸ ὅλον πολιτικὸν οἰκοδόμημα θὰ καταρρεύσῃ. Οἱ νεώτεροι ὅμως ἱστορικοὶ εἶναι τῆς γνώμης ὅτι ἡ ἐντύπωσις μας εἶναι ἐσφαλμένη, ὅπερ σημαίνει ριζικὴν κριτικὴν τῶν μεθόδων τοῦ Τακίτου. Ὁ Rostovtzeff, ἐπὶ παραδείγματι, προσπαθεῖ νὰ μᾶς ἐξηγήσῃ ὅτι ἡ Ρώμη τῆς περιόδου ἐκείνης, παρὰ τὰς δευτερευούσης σημασίας ἀνησυχίας της, ἦτο μία ὑγιῶς ἀναπτυσσομένη κοινωνία. Ὁ Τάκιτος ἐν τούτοις θεωρεῖ ἀξιωμακρόν, καθὼ σπανιότατον, τὸ γεγονός ὅτι συνέβη νὰ ἀποθάνῃ τις κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἐκ φυσικοῦ θανάτου.

1. Ann. XV, 57 : « *clariore exemplo libertina mulier in tanta necessitate alienos ac prope ignotos protegendo, cum ingenui et viri el equites Romani senatoresque intacti tormentis carissima suorum quisque pignorum proderent* ».

Αὐτὸ τοῦ ὁποίου κυρίως στερεῖται ὁ Τάκιτος εἶναι ἡ ἱστορικὴ «προοπτική». Διὰ τοὺς κεκτημένους εὐαισθησίαν, οἷα ἡ ἰδική του, θὰ ἦτο ἀδιανοήτος ἡ προοπτικὴ αὐτῇ. Εἶναι φυσικὸν ἄλλως τε ἡ ἀπόστασις τῆς προοπτικῆς νὰ ἀμβλύνῃ τὴν εὐαισθησίαν. Ὁ Τάκιτος δὲν ἐγνώριζε τὴν ἐννοίαν τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως καὶ οὐδέποτε ἐθεώρησεν ὡς χρέος του νὰ ἀντικρύσῃ τοὺς κινδύνους καὶ τοὺς πόνους τοῦ παρόντος ἀπὸ τῆς ἀντικειμενικῆς σκοπιάς τοῦ ἀπομεμαχρυσμένου μέλλοντος. Ἡ ἐπίγνωσις τοῦ γεγονότος ὅτι τὸ ἐμπόριον μὲ τὴν Ἀνατολὴν ἀνεπτύσσεται ὁσημέραι ἢ ὅτι ἐκ τῶν κόλπων τῶν ἀπελευθέρων ἐδημιουργεῖτο μία ἀποδοτικωτέρα καὶ ἱκανωτέρα εἰς τὴν διεκπεραίωσιν τῶν κρατικῶν ὑποθέσεων γραφειοκρατία δὲν ἦτο δυνατόν νὰ τὸν παρηγορήσῃ δι' ὅ,τι ἐθεώρει ὡς τὸν ἐκφυλισμὸν καὶ τὸν ἐκπεσμόν τῆς τάξεως καὶ τοῦ ἔθνους του. Ὅ,τι ἔγραψε τὸ ἔγραψεν δρμώμενος ἐκ τῶν περὶ τοῦ παρόντος συναισθημάτων του καὶ δὲν ἐδέχθη οὐδὲ κἀν νὰ διανοηθῇ τὰς ἐκ τοῦ μέλλοντος καὶ τῆς ἱστορίας παραμυθίας.

Ὅ,τι διὰ πολλοὺς τῶν νεωτέρων μελετητῶν θεωρεῖται ὡς ἐλάττωμα τῆς ἱστοριογραφίας ἀπετέλει διὰ τὸν Τάκιτον τὴν κυρίαν ἀρετὴν τῆς. Ἐνόμιζεν ὅτι ἡ ἱστοριογραφία πρέπει νὰ εἶναι πρὸ παντὸς λογοτεχνία καὶ ὡς τοιαύτη νὰ διεγείρῃ κατὰ πρῶτον λόγον τὰ συναισθήματα τῶν ἀνθρώπων καὶ εἶτα τὴν διάνοιάν των. Ἐνεκα τούτου ἀκριβῶς ἐδίδο μεγίστην προσοχὴν εἰς τὴν δραματικότητα τῆς ἀφηγήσεώς του. Δὲν εἶναι ὅμως μόνον ἡ αὐστηρὰ ἐπιμέλεια τῆς μορφῆς, ἡ ὁποία προσδίδει εἰς τὸ ἔργον του τόσῃν λογοτεχνικὴν δύναμιν. Ποιὰ τις οὐσιαστικὴ εὐστάθεια τοῦ πνεύματός του ἐπέτρεψεν εἰς αὐτὸν νὰ ἐπισκοπῇ τὰ γεγονότα ἐν ταύτῳ μὲ πάθος καὶ ἀντικειμενικότητα. Δύναται τις δ' εὐλόγως νὰ διερωτηθῇ, ἂν δὲν ἐνίσχυε τὴν εὐστάθειαν ταύτην τοῦ πνεύματός του ὁ ἀγωνιώδης διχασμὸς τῆς ψυχῆς του. Διότι ὁ Τάκιτος ἐμίσει τὴν Ρώμην τῶν αὐτοκρατόρων, ἡγάπα δὲ μόνον τὴν ἑξαφανισθεῖσαν δημοκρατίαν, διὰ τὴν ἐπάνοδον τῆς ὁποίας οὐδεμίαν ἔτρεφεν ἐλπίδα. Ὑληρέθησε τὸ ἱδανικὸν τῆς δημοκρατίας μὲ τὸν χαρακτήρα του, τὸν ὁποῖον ἀπετύπωσεν εἰς τὸ ἱστορικὸν τοῦ ἔργου· τὴν αὐτοκρατορίαν τῶν ἡμερῶν του τὴν ὑπηρετήσεν ὡς πραιτώρ, ὡς ὕπατος καὶ ὡς ἀνθύπατος, συμμορφωθείς πρὸς τὰς ἐπιθυμίας τοῦ Δομιτιανοῦ, ὃν ἀπεστρέφετο. Ὅσον περισσότερον ἐβλεπε τὴν πραγματικότητα τῆς ἐποχῆς του, τόσον περισσότερον ἀπηλπίζετο περὶ τοῦ ἱδανικοῦ του — καὶ τὸ ἡγάπα ἔτι περισσότερον. Ἴσως εἰς αὐτὴν τὴν μυστικὴν ἔντασιν τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἀπελπισίας του ὀφείλεται ἡ εὐστάθεια καὶ ἡ ἐνεργητικότης τοῦ πνεύματός του.

Δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν τὴν εὐστάθειαν καὶ τὴν ἐνεργητικότητα ταύτην εἰς ὅλας αὐτοῦ τὰς κρίσεις. Περιεφρόνει, ἐπὶ παραδείγματι, τοὺς Ἑβραίους, ἀλλὰ τοῦτο δὲν τὸν ἡμπόδιζε νὰ ἐκτιμᾷ τὴν γενναιότητά των καὶ νὰ θαυμάζῃ τὴν ἀντίληψίν των περὶ Θεοῦ. Τὴν γνωστὴν φράσιν, τὴν ἀναφερομένην εἰς τοὺς Ρωμαίους, «ἀφοῦ ἐρημώσουν τὰ πάντα, ὀνομάζουν εἰρή-

νευσιν τὴν ἐνέργειάν των αὐτὴν»¹, τὴν τοποθετεῖ εἰς τὸ στόμα ἑνὸς Βρεττανοῦ βαρβάρου, ἀρχηγοῦ μιᾶς στάσεως κατὰ τῆς ρωμαϊκῆς ἡγεμονίας· ἡ φράσις αὕτη θὰ εἶναι πάντοτε ὁ δοριμύτερος χαρακτηρισμὸς τῆς «ἱμπεριαλιστικῆς» κυριαρχίας, καὶ ὁμοῦς ὁ Τάκιτος ἔκρινε τὴν ρωμαϊκὴν ἀρετὴν ἀναλόγως πρὸς τὰς «ἱμπεριαλιστικὰς» ἐπιτυχίας τῆς πατρίδος του. Ἐκφέρει οὐχὶ ὀλιγωτέρας τῶν τεσσάρων ἀλλεπαλλήλων κρίσεων περὶ τοῦ Ὁθωνος: Τὸν καταφρονεῖ ὡς αὐλοκόλακα τοῦ Νέρωνος, τὸν θαυμάζει ὡς διοικητὴν ἐπαρχίας, τὸν ἐπικρίνει ὡς αὐτοκράτορα καὶ τὸν ἐξυμνεῖ, διότι ἀπεφάσισε νὰ ἀποθάνῃ καὶ νὰ θέσῃ οὕτω τέρμα εἰς τὸν ἐμφύλιον πόλεμον. Ὅσον καὶ ἂν ἡγάπα τὸ δημοκρατικὸν ἦθος, ἐγνώριζεν ὅτι αἱ ἡμέραι του εἶχον παρέλθει ἀνεπιστρεπτί, καὶ ἀποδίδει τὴν πτώσιν τοῦ Γάλβα εἰς τὴν ἐκτὸς πραγματικότητος ἀκαμψίαν τῆς ἀρετῆς του.

Ἡ εὐστάθεια καὶ ἡ ἐνεργητικότης τοῦ πνεύματος τοῦ Τακίτου ἐκδηλοῦνται ὡσαύτως ἐν τῇ γλώσσῃ του. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ὁ Τάκιτος χάνει πολὺ ἐν μεταφράσει. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἀκόμη, ὁ ὁποῖος ἀναγινώσκει τὰ ἔργα του ἀπὸ μεταφράσεως, ἀντιλαμβάνεται τὴν συγγραφικὴν του δύναμιν. Ὅταν ὁ Τάκιτος παρατηρῇ ὅτι ὁ Τιβέριος ἦτο αὐτοκράτωρ, «ὁ ὁποῖος ἐφοβεῖτο τὴν ἑλευθερίαν, ἐνῶ ἐμίσει τὴν συκοφαντίαν», ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ Lucius Volusius ἐγένετο ἔνδοξον ἕνεκα τῶν ἐνενήκοντα τριῶν ἐτῶν του, ἕνεκα τῆς μεγάλης καὶ τιμῆως κτηθείσης περιουσίας του καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι δὲν ἔδοξίμασε τὴν μοχθηρίαν τόσων αὐτοκρατόρων², ὅτι πιθανῶς ἐν αἰσθημα ἁνίας καταλαμβάνει τοὺς ἡγεμόνας, ὅταν συνεσώρευσαν τὰ πάντα, ἢ τοὺς εὐνοουμένους των, ὅταν οὐδὲν ἔχουν πλέον νὰ ἐπιθυμήσουν, συλλαμβάνει καὶ ὁ ἀπὸ μεταφράσεως ἀναγνώστης τὴν ἀνταύγειαν τῆς δυνάμεως τοῦ πρωτοτύπου, καθόσον ἡ ἰδίᾳ ἡ σκέψις εἶναι τόσον ἐντόνως δραματικὴ. Ἐξ ἴσου ἰσχυρὰ εἶναι ἡ ἐντύπωσις, τὴν ὁποίαν ἀποκομίζει τις καὶ ἐκ τῆς μεταφράσεως, καθ' ἣν στιγμὴν ὁ Sabinus ὁδηγεῖται πρὸς τὸν θάνατον διὰ μέσου τῶν ὁδῶν, ἐνῶ οὐδεὶς θέλει νὰ τὸν ἀτενίσῃ ἐκ φόβου μὴ ἐνοχοποιηθῇ: «ὅπου-δήποτε καὶ ἂν προσέπιπτε τὸ βλέμμα του, ὅπουδήποτε καὶ ἂν ἀπέτεινε τὸν λόγον, δὲν ὑπῆρχε εἰμὴ μόνον φυγὴ καὶ ἐρήμωσις, αἱ ὁδοὶ καὶ αἱ πλατεῖαι ἦσαν ἐγκαταλειμμέναι»³, ἢ ὅταν οἱ στρατιῶται ἀναλαμβάνουν νὰ ἀθώω-σούν ἑαυτοὺς, διότι ἔστασίασαν, σφάζοντες μετ' ἀγριότητος τοὺς ἀρχηγούς των, ἢ ὅταν, εἰς μίαν καταπληκτικὴν περιγραφὴν σκηνῶν τοῦ δρόμου, οἱ εἰς

1. Agr. 30.

2. Ann. XIII, 30: «at L. Volusius egregia fama concessit, cui tres et nonaginta anni spatium vivendi praecipuaeque opes bonis artibus, inoffensa tot imperatorum malitia fuit».

3. Ann. IV, 70: «quo intendisset oculos, quo verba acciderent, fuga, vastitas, deseri itinera fora».

ἀκολασίαν ἐπιδιδόμενοι παρακολουθοῦν μὲ περιέργειαν ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῶν χαμαιτυπείων τὰ στρατεύματα, τὰ ὁποῖα μάχονται διὰ τὴν κατάληψιν τῆς Ρώμης.

Ὁ Τάκιτος δὲν εἶναι τραγικὸς συγγραφεὺς, ὥς εἶναι, ἐπὶ παραδείγματι, ὁ Θουκυδίδης. Διευπλώθη ἡ ὑπόθεσις ὅτι ὁ Θουκυδίδης συνέλαβε τὸν Πελοποννησιακὸν τοῦ πόλεμον κατὰ τὸ πρότυπον τῆς ἀττικῆς τραγωδίας καὶ ὅτι ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ἀποτελεῖ τὸν κεντρικόν του ἥρωα. Ἀσφαλῶς δὲ ἡ πτώσις τῶν Ἀθηνῶν, τῆς ὁποίας ὑπῆρξεν αὐτόπτης μάρτυς, συμφωνεῖ πρὸς τὸ τυπικὸν νόημα τῆς τραγωδίας. Ἀλλ' ὁ Τάκιτος δὲν διεθετε τοιαύτην ὕλην διὰ τὰς ἱστορίας του. Ἡ δημοκρατία εἶχεν ἀποθάνει, πρὶν ἀκόμη γεννηθῇ ὁ πάππος του καὶ προσέβλεπε πρὸς αὐτὴν μέσῳ ἀγλύος ἐξιδανικεύσεως — ἡ τραγωδία εἶχε πρὸ πολλοῦ τερματισθῇ. Τὰ ὅσα νῦν παρετῆρει ἦσαν τὰ ἄνευ τέλους ἐπακόλουθα, ἐκ τῶν ὁποίων ἀκριβῶς ἔλειπεν ἡ συνοχή τῆς τραγωδίας. Θέμα τῆς ἱστοριογραφίας του δὲν εἶναι ἡ Ρώμη ὥς πολιτικὴ ὄντοτης, ἀλλὰ μᾶλλον ἡ παράδοξος σταδιοδρομία τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἐντὸς κοινωνίας, ἡ ὁποία ἐφαίνετο εἰς αὐτὸν ὅτι προσελάθει νὰ διατηρηθῇ ἐν ζωῇ πρὸς διαιώνισιν τῆς ἀναρχίας. Ὁ λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον πρὸ παντὸς θαυμάζομεν τὸν Τάκιτον, εἶναι ὅτι κατώρθησε νὰ ἐμφυσῇ εἰς τὰς σελίδας τῆς ἱστορίας του τὴν δύναμιν τοῦ πνεύματός του καὶ τὴν ἐπίμονον ἀγάπην του πρὸς τὴν ἀρετὴν, ἡ ὁποία δὲν τὸν ἐγκατέλειπεν, παρὰ τὰς ἀπέλπιδας περιστάσεις, ὑπὸ τὰς ὁποίας ἔζησε.

ΠΕΤΡΟΣ ΚΟΛΑΚΙΔΗΣ